

UVOD

U martu 2020. godine, kad je kriza izazvana koronavirusom pogodila Sjedinjene Države, *Financial Times* je objavio karikaturu Džejmsa Fergusona na kojoj predsednik Donald Tramp sedi u Ovalnoj sobi s hirurškom maskom preko očiju i šakama čvrsto priljubljenim uz uši. U donjem delu crteža prikazan je kineski predsednik Si Đinping s maskom napravljenom od kineske zastave. Jedan lider zatvara oči i uši, drugome su usta pokrivena simbolima njegove zemlje i ideologije. Širenje dosad nepoznatog virusa suočilo je čovečanstvo s najvećim izazovom veka. Neznanje, poricanje i negiranje – sve je to na početku epidemije odigralo svoju ulogu, o čemu svedoči ponašanje američkog predsednika kao ekstreman primer. U prvom trenutku Tramp je ignorisao opasnost od širenja epidemije u Sjedinjenim Državama jer je samo mali broj ljudi bio zaražen i svi su došli iz inostranstva. U pokušaju da porekne događaje koji su se odvijali, uveravao je javnost da je „sve pod kontrolom“, da „novi virus nije opasniji od gripa“ i da on, Tramp, ima „prirodnu sposobnost“ da shvati kako zaraza funkcioniše. Kad je postalo nemoguće ignorisati pandemiju, promenio je taktiku i objavio „rat“ protiv „nevidljivog neprijatelja“. Američki predsednik je ozbiljnost situacije shvatio ne zato što su ga stručnjaci odjednom uverili u to, a ni zato što je imao nove informacije; javnosti je saopštio da je sve vreme znao da je situacija veoma ozbiljna: „Bio sam svestan da je ovo pandemija i pre nego što su je nazvali pandemijom.“ Zatim je dodao: „Ali mi ćemo pobediti nevidljivog neprijatelja. Verujem da ćemo to uraditi brže nego što mislimo i to će biti potpuna pobeda. Apsolutna pobeda.“¹

1 Katie Rogers & Maggie Haberman, „Trump Now Claims He Always Knew The Coronavirus Would Be a Pande-

Deset godina ranije autori serije *Simpsonovi* zamislili su lek koji izaziva sličan stepen slepog optimizma. U jednoj od poznatih epizoda Lisa je dobila zadatak da u školi napravi prezentaciju izgleda Springfilda kroz pedeset godina. Pošto se, marljiva kao i uvek, upustila u istraživanje klimatskih promena, predstavila je sumornu budućnost svog rodnog grada. Lisina prezentacija bila je tako zastrašujuća da su nastavnici preporučili njenim roditeljima da je odvedu na psihijatrijski pregled. Pregledom je ustanovljeno da Lisa pati od osećanja beznađa koje je nastalo zbog problema vezanih za životnu sredinu, i prepisan joj je lek zvani „ignorital“. Zahvaljujući njemu, Lisina percepcija sveta se promenila; beznađe je nestalo i ona je postala preterano optimistična. Oblaci su joj ličili na plišane mece i u glavi joj se neprestano vrtela pesma *Kakav divan svet*. Suočeni s ovim optimističkim delirijumom, Lisini roditelji su odlučili da joj više ne daju „ignorital“. Mardž i Homer su shvatili da im je lakše da se nose sa predašnjom, pesimističnom nego s neobuzdano veselom Lisom.

Ideja da bi nam neki lek ili oblik terapije mogao pomoći da ignorišemo delove stvarnosti koje teško podnosimo ne spada samo u fikciju. Naučnici se decenijama trude da nađu način da ratnim veteranima i drugim žrtvama nasilja olakšaju odnos prema traumatičnim sećanjima. U nekim od ovih studija se tvrdi da bi lek koji omogućava da se zaboravi traumatično nasilje mogao biti od pomoći pre svega žrtvama silovanja, teških napada i zlostavljanja. Etičke debate koje se vrte oko upotrebe lekova i drugih sredstava za olakšavanje sećanja na nasilje često se usredsređuju na pitanje da li je moguće (odnosno poželjno) izbrisati samo odabrane delove sećanja i šta bi se desilo kad bi počinio nasilnih zločina ili zlostavljanja mogli doći do takvih lekova kako bi избегli identifikaciju ili gonjenje. Ipak, čak i bez lekova, ljudi nalaze načine da ignorišu, poriču ili negiraju ono što ugrožava njihovu dobrobit.

mic”, *New York Times*, 17. mart 2020; dostupno na: <https://www.nytimes.com/2020/03/17/us/politics/trump-coronavirus.html>.

Svaka epoha obeležena je sopstvenim neznanjem. Način na koji se odnosimo prema znanju izrazito je kontekstualan, a ono što se smatra znanjem nije samo društveno konstruisano nego je i krajnje individualno. Sve se još više komplikuje zato što često pribegavamo neznanju ili poricanju (kasnije ćemo videti da to nisu iste stvari) kad smo nadomak znanja koje nam je na neki način nepodnošljivo.

Francuski psihoanalitičar Žak Lakan pozajmio je iz budističkog učenja termin „strast za neznanjem“ da bi opisao šta sve njegovi pacijenti čine kako bi izbegli da priznaju šta je uzrok njihovih tegoba, iako većina njih kao razlog za svoje posete psihijatru navodi upravo želju da taj uzrok shvati. Posmatrajući neznanje i iz ugla sopstvene profesije, Lakan je zaključio da analitičar ne sme da zauzme stav „onog ko zna odgovore“ nego treba da se stavi u položaj nekog ne poseduje znanje i dopusti analizandu da sâm otkrije šta stoji iza njegovih simptoma.

U ovoj knjizi istražiću prirodu strasti za neznanjem. S jedne strane ću ispitati kako pokušavamo da izbegnemo suočavanje s traumatičnim znanjem, a s druge ću analizirati kako društva uvek nalaze nove načine da poreknu informacije koje mogu uzdrmati strukture moći ili ideološke mehanizme za održavanje postojećeg poretka. Pored toga, nastojaću da objasnim kako je u postindustrijskim društvima, zasnovanim na znanju, moć neznanja začuđujuće ojačala – iako ljudi sada mogu, uz pomoć nauke i nove tehnologije, da saznaju jedni o drugima i o sebi samima više nego što su ikad mogli. Način na koji se odnosimo prema znanju nikad nije neutralan i zato nam termin „strast“, koji rečnik *Merriam-Webster* definiše kao „snažno, silovito ili neodoljivo osećanje ili ubeđenje“,² može pomoći da razumemo ne samo zašto prihvatamo ono što se percipira kao istina nego i zašto to ignorišemo, poričemo ili negiramo. Radoznalost je nekima strast, a kad

2 *Merriam-Webster*, s. v. “passion (n.)“; dostupno na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/passion> (pristupljeno 30. aprila 2020).

ljudi prestanu da preispituju ustanovljeno znanje, nedostatak ove strasti može otvoriti nove puteve neznanju.³

Pojam neznanja mora biti iznova ispitan jer priroda znanja prolazi kroz revolucionarne promene. Razvoj genetike, neurologije i velikih podataka izmenio je naše razumevanje onoga što se može znati o individualnom. S novim vrstama informacija rađaju se i nove vrste anksioznosti, podstaknute teškoćama u razumevanju značenja informacija i zabrinutošću zbog pitanja o tome ko ima pristup informacijama i ko ih može koristiti i manipulirati njima. Pojava novih vrsta informacija na polju medicine podrazumeva da je pitanje „znati ili ne znati“ postalo od vitalne važnosti za pojedinca. Podjednako je važno ispitati znanje u odnosu na nove mehanizme moći. U drugoj polovini 20. veka francuski filozof Mišel Fuko opširno je pisao o vezi između moći i znanja; danas ta veza zahteva istu takvu pažnju.

Ljudi su uvek nalazili načine da zatvore oči, uši i usta kako bi ignorisali, porekli i negirali informacije koje doživljavaju kao uznemiravajuće. Oni će se identifikovati s liderom čak i kad je njegov diskurs pun laži. Ovo vreme „postistine“ razlikuje se od drugih vremena po porastu „kognitivne inercije“ – sve većoj ravnodušnosti prema pitanju šta je istina a šta laž. Ta ravnodušnost je povezana s nesposobnošću da znamo: ona nije samo jednostavan nedostatak volje da saznamo. Ako se osvrnemo na način na koji se preko interneta prenose „lažne“ vesti, videćemo da je u mnogim slučajevima teško identifikovati njihove izvore i da uopšte nije jasno šta one nastoje da postignu. U avgustu 2017. godine, na primer, kampanja na Tviteru sa heštegom #borderfreecoffee priredila je lažnu promociju Starbaksa nudeći ilegalnim imigrantima širom Amerike besplatan frapučino u određenim danima. Starbaks je morao dobro da se potruži kako bi ubedio svoje kupce da je reč o podvali. Neki su verovali da su promociju priredili hakeri naklonjeni imigrantima. A zapravo je bilo obrnuto. Podvalu su izveli protivnici imigracije, koji su

3 Jamie Holmes, *Nonsense: The Power of Not Knowing*, Crown, Njujork 2015.

mislili da je odlična ideja da se ilegalni imigranti namame na određeno mesto i da se zatim, dok čekaju u redu za besplatni napitak, pozove policija koja će ih pohapsiti. Mada iza nekih kampanja lažnih vesti stoji nekakav politički ili ekonomski program, mnoge su samo sredstvo da se sakupi što više klikova i time stekne veći prihod. Nije onda nikakvo čudo što s množenjem lažnih vesti raste i nepoverenje u izvore vesti. Ravnodušnost i neznanje u takvim slučajevima sredstva su kojima pojedinac, primoran da neprestano procenjuje da li da veruje ili ne veruje nekoj informaciji, štiti sebe. Kao što je Vilijam Dejvis primetio, ozbiljan politički problem nastaje kad se ljudi okrenu protiv svakog predstavljanja i izražavanja stvarnosti u medijima, jer veruju da su sva ona podjednako pristrasna, to jest veruju ili da ne postoji istina ili da se izvan uobičajenih kanala političke komunikacije krije neki čistiji, manje posredovan pristup istini.⁴

U ovoj knjizi baviću se dvema blisko povezanim temama: neznanjem (ignorancijom) i nepriznavanjem (ignorisanjem). Oba stanja uma izuzetno su važna za naše današnje društvo, kulturu i intelektualni život. I neznanje i ignorisanje jesu problem, ali i jedno i drugo imaju povremeno svoju svrhu i mogu biti korisni. Na primer, neznanje je opasno kad se prema njemu odnosimo kao prema nečemu što je sâm po sebi vrlina ili ako ga posmatramo kao sramno stanje od kojeg moramo nastojati da se spasemo putem potrošnje u post-modernoj „ekonomiji znanja“. Neznanje nam obezbeđuje prirodno ublažavanje šoka dok nastojimo da shvatimo ko smo i kakvo bi naše mesto u svetu moglo biti. Ono na koristan način označava tačku od koje stručna ocena ne može dalje; u dubljem smislu, neznanje postavlja granicu onome što možemo opravdano očekivati od ljudi, pojedinačno i kolektivno.

Ignorisanje, svesno ili nesvesno, takođe ima različite oblike. Poricanje nečega što je potpuno očigledno može

4 William Davis, *Nervous States: How Feeling Took Over the World*, Jonathan Cape, London 2018.

ponekad biti strategija⁵ od koje nam zavisi opstanak; u drugim prilikama poricanje produžava trajanje kolektivnog straha na koji se oslanjaju nasilje i tiranske hijerarhije. Dešava se i da se služimo neznanjem kako ne bismo priznali takve strukture moći: time ih slabimo ili čak rušimo.

Psihoanalitičko znanje o stavovima ljudi prema istini može biti od pomoći u analiziranju oblika neznanja u postindustrijskom društvu. S obzirom na moć genetike, forenzičke nauke i velikih podataka, važno je sagledati kako ljudi percipiraju to novo znanje i kako ove nauke stvaraju i nova verovanja i nove oblike neznanja.

U prvom poglavlju razmatram promene u našoj percepciji neznanja u savremenom zapadnom društvu i nastojim da odgovorim na pitanje zašto je takozvana ekonomija znanja zapravo ekonomija neznanja. Da bismo shvatili zašto ljudi u vremenima krize pribegavaju neznanju i poricanju, korisno je sagledati kako ove dve strategije koriste oni koji su doživeli rat. U drugom poglavlju govorim o neznanju i poricanju među izbeglicama koje su za vreme rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine pobile od nasilja. Mnogi koji su tada izgubili svoje voljene, nadaju se da će im nalaženje njihovih ostataka posredstvom DNK pomoći da žive sa svojom traumom. Razvoj genetike, neurologije i velikih podataka izrodio je i verovanje u moć DNK u opštijem smislu i stvorio osećaj da je moguće približiti se tajni same subjektivnosti. Ali postavlja se pitanje šta dobijamo kad pokušavamo da „vidimo“ šta je unutar tela i da, pomoću genetičkih testova, predvidimo i sprečimo buduće bolesti? U trećem poglavlju razmatram fantazije koje ljudi pletu oko gena, kako preispituju svoje nasleđe kad obave testiranje genetskih bolesti i od kakvih novih oblika anksioznosti, stida, žaljenja i krivice pate kad nastoje da shvate svoj genetski plan.

5 Postoji i taktičko neznanje, koje nam pomaže da sačuvamo „sposobnost poricanja i nevinost kako bismo odložili donošenje konačne odluke, izbegli odgovornost, ali i postúpili ispravno i doneli pravedne odluke“. Daniel R. DeNicola, *Understanding Ignorance: The Surprising Impact of What We Don't Know*, MIT Press, Kembridž 2017, str. 84.

Kad traumatično znanje ugrožava dobrobit pojedinca, neznanje se često udružuje s poricanjem. U četvrtom poglavlju opisujem kako to funkcionise u odnosu na zdravlje u širem smislu. U ovom vremenu informisanog pristanka, očekuje se da smo u potpunosti obavješteni o svojoj bolesti, dostupnim medicinskim procedurama i riziku. Međutim, često se odlučujemo da zažmurimo pred problemima koji su opasni za naš život.

Nove vrste znanja o ljudima sve više otežavaju uspostavljanje ljubavnih odnosa. Često nam kažu da ćemo potencijalnom predmetu ljubavi biti privlačniji ako se pravimo da smo ravnodušni prema njemu. U petom poglavlju nastavljam da ispitujem kako neznanje deluje na intersubjektivnom nivou, naročito kad su posredi ljubav i mržnja.

U današnjem izrazito individualizovanom društvu mnogi osećaju da ih drugi zanemaruju i da ih društvo ignoriše. U nastojanju da postanu vidljive, neke osobe, kao što su pripadnici onlajn pokreta incela,⁶ objavljuju mizogine tekstove na internetu i ponekad fizički napadaju nedužne ljude. U šestom poglavlju istražujem moguću vezu između uverenja da smo ignorisani sa neoliberalnom ideologijom uspeha i njenom često „mačo“ simbolikom. Ova ideologija je paradoksalno doprinela osećanju neadekvatnosti, anksioznosti i krivice.

U doba algoritama velikih podataka menja se način na koji razmišljamo o sebi. Međutim, neznanje igra važnu ulogu u postupku sakupljanja i korišćenja podataka. U oblasti velikih podataka, kao i na polju medicine, informisani pristanak otežava nam da razumemo mehanizme moći i time im daje podršku i doprinosi daljem porastu neznanja. U sedmom poglavlju bavim se ideologijom samopoboljšanja i njenim uticajem na sve češću upotrebu aplikacija za mobilne uređaje, koje će nam, nadamo se, pomoći da promenimo svoje navike i postanemo produktivniji, pri čemu ignorišemo činjenicu da ova sredstva sakupljaju podatke o nama. Oni koji danas kontrolišu društva, bilo politički, društveno ili

6 *Incel*, termin skovan od engleskih reči *involuntary celibate*, nedobrovoljni, neželjeni celibat – *prim. prev.*

komercijalno, u velikoj meri se oslanjaju na analizu, manipulaciju i kontrolu ponašanja ljudi uz pomoć podataka prikupljenih o njima; zato je neprozirni svet velikih podataka važan element veze između moći i neznanja.

U vremenu opsednutom novim fantazijama ispredanim oko onoga što se pretpostavlja da je „istina“ o nama (fantazijama potkrepljenim fascinacijom genima, intelektualnom sposobnošću i velikim podacima) i pojavom lažnih vesti koje nam otežavaju da razaberemo odakle informacije dolaze i koliko su tačne, nije nikakvo čudo što je neznanje u porastu. U nekim slučajevima to može imati pozitivne posledice jer nam omogućava da se distanciramo od dominantne ideologije i možda posvetimo novim oblicima razmišljanja. Međutim, podjednako je važno ustanoviti i kako se sami mehanizmi moći oslanjaju na prikrivanje načina svog delovanja.

MNOGA LICA NEZNANJA

Kad razmišljamo o neznanju⁷, moramo imati u vidu dva značenja ovog termina: jedno ukazuje na nedostatak znanja ili želje da se zna, a drugo se tiče odnosa među ljudima – na primer, kad odlučimo da ignorišemo ili odbijamo da primetimo određeno ponašanje ili osobu. Međutim, iako nam se može činiti da su vrlo slični, pa i identični, čin ignorisanja i stanje istinskog neznanja, bitno se razlikuju. Ignorirati znači poricati ili važnost ili sâmo postojanje nečega; takođe znači ne obazirati se na nešto. Nasuprot tome, stanje neznanja podrazumeva nedostatak svesti o stvarnom pa i mogućnom prisustvu ili značenju nečega u univerzumu. Razlika između čina ignorisanja i stanja neznanja podrazumeva moralističku razliku između stanja odgovornosti i stanja nevinosti. Kad ignorišemo nešto čega smo zapravo svesni, mi nastojimo da povratimo stanje blaženstva „prvobitnog“ neznanja koje nam je nekad bilo dato.

„Neupućenost“ je termin koji često koristimo u negativnom kontekstu i skloni smo da optužujemo druge ljude da se „izvlače“ na neupućenost. Međutim, neupućenost i ignorisanje igraju ključne uloge u našem svakodnevnom životu, naročito u uspostavljanju međusobnih odnosa. Da nema neznanja, ne bi bilo ni ljubavi. U mnogim situacijama tokom odgajanja deteta roditelji će mu posvetiti punu pažnju, a onda ga namerno ignorirati. Sa ćudljivošću deteta ponekad se najbolje možemo izboriti ako ga ignorišemo ili primenimo strategiju „tajm-aut“. A „tajm-aut“ nije ništa drugo do kratko vreme u kojem su deca primorana da prihvate da ih

7 Autorka u originalu koristi reč *ignorance*, čiji opseg značenja u engleskom jeziku podrazumeva više značenja kojima se ona ovde bavi – *prim. ur.*